

See discussions, stats, and author profiles for this publication at: <https://www.researchgate.net/publication/362541962>

Özçelik, Sezai. (2022). “Özbekistan’daki Kırım Tatarları: Sürgün ve Sonrası”, Yeni Türkiye, Özbekistan Özel Sayısı Cilt 1, Sayı: 125, yıl 28, Mayıs–Haziran 2022, ss. 204–213, ISSN:...

Article · May 2022

CITATIONS

0

READS

46

1 author:

[Sezai Ozcelik](#)

Çankırı Karatekin Üniversitesi Çankırı Turkey

165 PUBLICATIONS 198 CITATIONS

[SEE PROFILE](#)

Yeni Türkiye

bu sayıda

125

Özbekistan Özel Sayısı-1

devlet ve siyaset adamları, bilim adamları, araştırmacı
ve uzmanlardan 111 makale, inceleme ve araştırma

SERDAR ÇAM / ALİŞER AZAMHOCAYEV **Özbekistan'a tarihi bakış** ZEBİNİSO HUSAYN
KAMALOVA **Yeni Özbekistan, demokrasi ve değişim** BILGEHAN ATSIZ GÖKDAĞ /
FIRAT PURTAŞ / MEHMET SEYFETTİN EROL / DOĞACAN BAŞARAN / ZEYNEP ALPINAR
Jeopolitik ve stratejik açıdan Özbekistan ROVSHAN İBRAHİMOV / MUSTAFA CEM
KOYUNCU / HÜSEYİN BİLGİÇ / MESUT EMRE KARAKÖSE **uluslararası ilişkiler**
açısından Özbekistan KAMER KASIM / ALAEDDİN YALÇINKAYA / BÜŞRA DOĞAN /
GÖKÇEN GÜREL / SABİR ASKEROĞLU / AYTAÇ GÜHER / AHMAD KHAN DAWLATYAR /
EMRAH KAYA / MEHMET ERKAN KILLIOĞLU / SEZAI ÖZÇELİK **İktisadi yapı açısından**
Özbekistan HALİL AFŞARATA / GAMZE KÜÇÜK BAYRAM / ÜLKER GÜZEL / AYTAÇ
GÜHER / AHMET AYDIN / GÜÇGELDİ BASHIMOV / AKBARJON İ. ABDÜLHAMİD OĞLU
/ IQBOLJON S. SHUKHRAT OĞLU / MUHAMMADSODİQ M. MUHAMMADQUL OĞLU
/ NASIBULLO D. KOMILJON OĞLU / S. SOLIZHANOVICH MUKHAMEDZHANOV /
ÖZBEKİSTAN ÜLKE PROFİLİ / ÖZBEKİSTAN ÜLKE BİLGİ NOTU / ÖZBEKİSTAN PAZAR
BİLGİLERİ **Özbekistan'da millî kimlik inşası** FATMA AÇIK / İNCİ YELDA DUMLUPINAR
/ MERVE NUR TOSUN **dil ve edebiyat** BILGEHAN ATSIZ GÖKDAĞ / ZAMİRA ÖZTÜRK/
TİMUR KOCAOĞLU / ERTUĞRUL YAMAN / AFTANDİL ERKİNOV / EMEK UŞENMEZ /
ERHAN SOLMAZ / PAŞACAN KENCAYEVA / OSMAN KABADAYI / ŞAHLİO MİRDJONOVNA
HAMROYEVA **sosyo-kültürel yapı ve eğitim** BARNA UBAYDULLAYEVA / DİLNOZA
JAMOLOVA **medya** ZAKİR AVŞAR / N. M. HAMAEV / R. X. AKBAROV / **turizm, kültür**
ve sanat TURAN AKKOYUN / MEHMET CEMAL ÇİFTÇİGÜZELİ / JALE ÖZLEM OKTAY
ÇEREZCİ / GULZODA MAKHMUDJONOVA / HUSEN XAYRULLOYEVİCH JO'RAYEV

Yeni Türkiye

Yıl 28 Sayı 125

Mayıs - Haziran 2022

Fiyatı 120 TL

2 Ayda Bir Yayınlanır

Kurucusu

Hasan Celâl Güzel (1945-2018)

Bilim Kurulu

Şükrü Halûk Akalın / Ali Birinci / Kemal Çiçek / Giray Saynur Derman
Neslihan Durak / Mehmet Seyfettin Erol / Bilgehan Atsız Gökdağ
Akın İzmirlioğlu / Osman Karatay / Darhan Kıdıralı
Timur Kocaoğlu / İlber Ortaylı / Mualla Uydu Yücel

125 ve 126. Sayılar Yayın Kurulu

Şükrü Halûk Akalın / Ali Asker / Ali Birinci / Emin Çarıkçı / Kemal Çiçek
D. Mehmet Doğan / Bilgehan Atsız Gökdağ / Akın İzmirlioğlu
Osman Kabadayı / Osman Karatay / Hikmet Koraş
Sezai Özçelik / Adnan Şenel

Y.T. Yayıncılık Eğitim Ltd. Şti.

Genel Yayın Yönetmeni

Ülker Güzel

Yazı İşleri Müdürü

Murat Tazegül

Satış ve Dağıtım

Murat Delibaş

Dizgi

Ali Taştepe

Baskı

Semih Ofset (0312) 341 40 75

Basıldığı Tarih

Temmuz 2022

Yayın Kodu

ISSN - 1300-4174

Yeni Türkiye Stratejik Araştırma Merkezi

Hacı Hasan Mahallesi 1420. Cad. No: 5 Gölbaşı/Ankara

Tel: (312) 441 42 40-441 42 60 Faks: (312) 441 42 08

Web: www.yeniturkiye.com e-posta: yeniturkiye@yeniturkiye.com

Abone Şartları

Bireysel: Yıllık 700TL, Kurumsal: Yıllık 1400TL.

IBAN: TR34 0006 2000 1810 0006 2946 98 - Garanti Bankası Çankaya Şb.

Yeni Türkiye ulusal hakemli bir dergidir. Dergimizde yayınlanan yazıların bütün sorumluluğu yazarlarına aittir.

Kaynak gösterilmeden alıntı yapılamaz.

Serdar Çam Kadim Geçmişten Modern Geleceğe: Yeni Özbekistan / 9
Alişer Azambocayev Yaşasın Özbekistan, Yaşasın Türkiye / 17

ÖZBEKİSTAN'A TARİHÎ BAKIŞ

Zebiniso Husayn Kamalova Özbekistan'ın Gelişim Tarihi: Yeni Özbekistan, Ulus ve Devlet, Milli Kimlik / 23

YENİ ÖZBEKİSTAN, DEMOKRASİ VE DEĞİŞİM

Bilgehan Atsız Gökdağ Özbekistan / 35
Finat Purtaş Geleneğin Üzerinde Yükselen Yeni Özbekistan ve Şevket Mirziyoyev'in Liderliği / 42
Mehmet Seyfettin Erol Özbekistan'ın 2022-2026 Kalkınma Stratejisinin Ana Hedefleri / 49
Doğacan Başaran Yeni Özbekistan'da Güçlü Reformlar Dönemi / 53
Zeynep Alpınar 'Yeni Özbekistan'ın Kalkınma Stratejileri ve Türk Dünyası ile İlişkiler / 58

JEOPOLİTİK VE STRATEJİK AÇIDAN ÖZBEKİSTAN

Rovshan İbrahimov Özbekistan Enerji Sektörü: Yapılanma ve Değişim Stratejileri / 65
Mustafa Cem Koyuncu Özbekistan'ın Jeopolitik Önemi ve Kuşak – Yol Projesindeki Rolü / 74
Hüseyin Bilgiç Türkistan'ın Bam Teli Özbekistan / 80
Mesut Emre Karaköse Özbekistan'ın Üçüncü Rönesans Vizyonu / 109

ULUSLARARASI İLİŞKİLER AÇISINDAN ÖZBEKİSTAN

Kamer Kasım Özbekistan: Türk Dünyasının Yükselen Yıldızı / 115
Alaeddin Yalçınkaya Mirziyoyev Dönemi ile Hızlanan Özbekistan – Türk Dünyası Yakınlaşması / 123
Büşra Doğan Kuşak Yol Projesi Perspektifinde Çin – Özbekistan İlişkileri / 131
Gökçen Gürel 'Kuşak-Yol Girişimi' Bağlamında Özbekistan-Çin İlişkilerinin Değerlendirilmesi / 140
Sabir Askeroğlu Özbekistan'ın Rusya Politikası: Ekonomik Ortaklık ve Sınırlı Müttefiklik / 151
Aytaç Güber Özbekistan ve Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü / 155
Ahmad Khan Dawlatyar Özbekistan'ın Afganistan Politikası / 162
Emrah Kaya Özbekistan Dış Politikasında Yumuşak Güç Boyutları ve Afganistan / 169
Mehmet Erkan Kılıoğlu Özbekistan'da Radikalizm ve Özbekistan İslami Hareketi (ÖİH), 1990-2010 / 173
Sezai Özçelik Özbekistan'daki Kırım Tatarları: Sürgün ve Sonrası / 204

İKTİSADÎ YAPI AÇISINDAN ÖZBEKİSTAN

- Halil Afşarata - Gamze Küçük Bayram* Türkiye- Özbekistan Ekonomik İlişkileri / 217
- Ülker Güzel* Ekonomik ve Ticari Yönleri ile Özbekistan Cumhuriyeti / 223
- Aytaç Güber* Özbekistan Tarımında Suyun Yeri / 230
- Abmet Aydın – Güç geldi Bashimov* Dünya Kiraz Piyasasında Özbekistan'ın Rekabet Gücü / 235
- Akbarjon I. Abdülhamid oğlu - Iqboljon S. Shukbrat oğlu - Muhammadsođiq M. Muhammadqul oğlu - Nasibullo D. Komiljon oğlu* Özbekistan'ın Endüstriyel Gelişiminde Bazı Yönleri / 244
- S. Solizbanovich Mukhamedzhaniov* Özbekistan'da İşletmelerin Kârlılığını Artırıcı Önlemler ve Finans – İhracat Faaliyetleri / 247
- S. Solizbanovich Mukhamedzhaniov* Ülke Ekonomisinin Gelişiminde Yabancı Yatırımların Özbekistan Cumhuriyeti Örneğine Etkisi / 250
- Özbekistan Ülke Profili* / 253
- Özbekistan Ülke Bilgi Notu* / 267
- Özbekistan Pazar Bilgileri* / 279

ÖZBEKİSTAN'DA MİLLÎ KİMLİK İNŞASI

- Fatma Açık* Millî Kimlik İnşasında Çağdaş Özbek Nesrine Bakış / 311
- İnci Yelda Dumlupınar* 19. ve 20. Yüzyılda Özbekistan'da Reform Hareketleri ve Rus Tesirinin Tarihsel Süreci / 325
- Merve Nur Tosun* Özbekistan'ın Mevcudiyetine Psikolojik Yaklaşım / 341

DİL ve EDEBİYAT

- Bilgehan Atsız Gökdağ* Özbekistan'ın Dil Politikası / 351
- Zamira Öztürk* Özbekistan'da Dilde Standartlaşma ve Alfabe Latinizasyon Çalışmaları / 364
- Timur Kocaoğlu – Ertuğrul Yaman* Çağdaş Özbek Şiiri / 384
- Aftandil Erkinov* Özbekistan'da Ali Şir Nevaî'nin Önemi ve Nevaî El Yazmalarının Dünya Kataloğunu Oluşturma Meselesi / 393
- Emek Üşenmez* British Library'deki Alî Şir Nevâ'î (Çağatay) Yazmaları Üzerine / 399
- Erhan Solmaz* Özbek Sahası 'Efendi' Latifelerinde Şahıs Kadrosu / 421
- Paşacan Kencayeva* Sabahattin Ali ve Abdulla Kahhar Öykülerinin Üslup Özellikleri / 426
- Bilgehan Atsız Gökdağ - Osman Kabadayı* Türk Kurtuluş Savaşının Türk Dünyası Edebiyatındaki Yansımaları ve Özbek Şair Çolpan'ın Tufan Şiiri / 432
- Şablo Mirdjonovna Hamroyeva* Türk Dillerinin Dilbilimsel Platformu / 437

SOSYO-KÜLTÜREL YAPI ve EĞİTİM

- Barna Ubaydullayeva* Özbek Ailelerinde Çocuk Sayısına Olan Bakışın Değişimi Üzerine / 445
- Barna Ubaydullayeva* Özbek-Konguratlar'ın Çocuk Eğitimiyle İlgili Gelenek ve Göreneklerinde Şamanlık ve Totemistik Bakışların İzleri / 452
- Dilnoza Jamolova* Türkistan ve Buhara'da Eğitimin Gelişmesinde Türk Aydınlarının Rolü / 459

MEDYA

Zakir Avşar Özbekistan'da Medya Tarihine Bir Bakış / 467

N. M. Hamaev - R. X. Akbarov Ulusal Basın Aynasında Özerkliğin Sonu ve Bağımsızlık Hareketinin Başlaması / 476

TURİZM, KÜLTÜR VE SANAT

Turan Akkoyun Özbekistan'ın Özelden Genele Uzanan Değerleri / 485

Mehmet Cemal Çiftçigüzeli Özbekistan; İstanbul'dan Bir Şiirlik, Bir Şarkılık Yol / 490

Jale Özlem Oktay Çerezci Özbekistan'da Göktürk Dönemi Sanatı / 495

Gulzoda Makbunudjonova Özbekistan Topraklarında Gelişen Minyatür Mektebinin Günümüzdeki Önemli Temsilcisi 'Jahongir Ashurov' / 511

Husen Xayrulloevich Jo'Rayev Buhara'da Hattatlık Okulunun Kuruluşu ve Hattalık Sanatının Temsilcileri / 517

ikinci cildin içindekiler

Sayı: 126

Tanzila Norboyeva İnsancıl Devlet Reformları, Adaletli ve Refah Yaşam Yolunda Atılan Büyük Adımlarla Değerlidir / 9

Akmal Saïdov Anayasal Reformlar - Seçmen İradesi, Çağın Talepleri / 13

Nuriddin Xoliqnazarov İnsanın Değer Gördüğü Ülkeye Allah'ın Rahmeti Yağsın / 20

Zulayho Mabkamova Güçlü Aile ve Aktif Olan Kadınlar Toplumun Refah Göstergesidir / 24

Sboazim Minovarov Ulusal Proje "Yeşil Alan": Ali Şir Nevâyî Doğaya İhanetle Neyi Kastetti? / 32

Alisher A'zamxo'jayev "Yaşasın Özbekistan ve Türkiye!" / 34

Olgan Bekar Ata Yurdumuz Özbekistan Her Türk'ün Kalbinde Her Zaman Özel Bir Yere Sahip Olmuştur / 42

Obid Hakimov Özbekistan - Türkiye: Tarih ve Reformların Ortaklığı / 45

Bobur Bekmurodov Yeni Fikir: Toplum - Ülkedeki Reformların Öncüsü ve Uygulayıcısıdır / 51

Aktam Xaitov Özbekistan-Türkiye: İşbirliğimiz Kapsamlı Stratejik Ortaklık Aşamasına Geldi / 54

Aziz Mubiddinov Özgür ve Refah Bir Yaşam Öncelikli Hedefimizdir / 57

Eldor Maxkamov Anayasal Reformların Temel Yönleri / 62

Abduxoliq Xusainov Hoşgörü: Yeni Özbekistan'ın Işığıdır / 65

Bekqul Egamqulov Türkiye'nin İnanç Turizmindeki Tecrübesi Özbekistan'da da Sonuç Vermeye Başladı! / 70

Saidmurod Rahimov Türkiye - Özbekistan: İlişkilerimiz Kardeşlik Köklerinden Güç Alacak / 76

Bebruz Xudoyberdiyev Türkiye: Ekonomik Potansiyeli Yüksek Bir Ülkedir / 79

Abror G'ulomov Tam 30 yıl önce... / 82

Bobir G'oyibov Özbekistan Topraklarında İlk ve Orta Çağlarda Devlet Oluşumlarının Vücuda Gelişi / 86

- Qabramon Rajabov* Türkistan'da Sovyet Hâkimiyetinin Yerleşmesi ve Türkistan Özerkliğinin Doğuşu ve Hokand Savaşı/Soy Kırımı / 103
- Kamol Jamolovich Rahmonov* Buhara Halk Sovyet Cumhuriyetinin Hükümet Yönetimine Dair Mülâhazalar / 114
- Mahmud Orziyev* "Jön Türkler" Devrimi: Buhara ve Osmanlı İlişkilerinin Bazı Yönleri Hakkında / 121
- Dilnoza Jamolova* Polathoca Oğlu Osmanhoca'nın Türkistan Ceditçiliği ve Milli Bağımsızlık Hareketlerindeki Yeri / 125
- Farrux Umedovich Temirov* Sadreddin Ayni Eserleri - Buhara'daki Ceditçilik Hareketi Tarihini Öğrenme Kaynağı / 130
- Mashbura Adiljon qizi Darmonova* Fergana Bölgesi Ceditçilerinin Faaliyet ve Çalışmalarında Milli Uyanış Meselesi / 134
- Oybek Rashidov* Türkistan'da İnkılap Karşıtı Teşkilatlar ve Milli Aydınların Özgürlük Ülküsü İçin Mücadeleleri / 139
- Maftuna Karimova* Orta Asya Halklarının veya Birleşemeyen Özbeklerin "Üçüncü İskender"i Kimdir? / 145
- Ablat Khodjayev* Eski Çin Kaynaklarında Yaypanlara Ait Bilgiler / 149
- Abrorbek Abadjon o'g'li Abdug'aniyev* Orta Asya Halklarında Eski Zamanda Yönetim ve Manevi Hayatta Kadınların Rolü ve Önemi / 160
- Umid Hayitov* Özbekistan'daki Medeni Girişimlerde F. Hocayev'in Yeri / 164
- Husan Abuyev* Yeniden Yapılanma Sürecinde Özbekistan'daki Durum / 168
- Bobir Xo'janazarovich Imamov* Özbekistan-Türkiye İlişkisinde Yeni Aşamanın Mühim Adımları / 178
- Shamsiddin Kamoliddin* Ukrayna'daki Savaş ve Özbekistan / 187
- Asror Pardayev* Buhara İktisadi Kuruluşunun Faaliyeti / 192
- Umarjon Rustamovich Xo'jamuratov* Özbekistan Tarım Sektöründe Çiftçilik Hareketinin Oluşumu ve Gelişim Dinamikleri / 199
- Feruz Amonova* Rus-Çin Bankası Buhara Şubesi Tarihi / 205
- Hamidullo Abdurazzaqovich Qo'shbaqov* Soğd – Fergana – Çin: Önemli Ticaret İlişkileri / 209
- Shodmon Hayitov - Jabongir Hayitov* Özbekistan Adıyla Dünya Denizlerinde Yüzen Gemiler / 215
- Firuz Kamolovna Nurova* Özbek Dili Morfoanalizatörü İçin Fiil Analitik Şekillerinin Önemi / 219
- Shahnoza Kaxramonovna Gulyamova* Özbek Dili Anlam Çözümleyicisi İçin Çok İşlevli Sözcükleri Farklılaştırmanın Dil Bilimsel Unsurları / 223
- Baxtiyor Rajabovich Mengliyev* Dilbilimsel Araştırma Yöntemi Olarak Aydınlanma Edebiyatı / 229
- Olim Esbonov* Nefis Duygular / 241
- Sultonmurod Olim* Ali Şir Nevai - Devlet Adamı / 255
- Juliboy Eltazarov - Zokir Baynazarov* Divânu Lugâti't-Türk'te İfade Edilen Çocuk Dünyasına Dair Dilsel Görünüm / 262
- Mo'min Qodirov* Mirza Uluğbek'in Matematik ve Astronomi Bilimleri Okulu ve Onun Türk-İslam Dünyasında Bilimin Gelişmesindeki Katkısı / 271
- Dilmurod Mamarasulov* Semerkant'taki Mirza Uluğ Bey Medresesinin Son Öğrencileri Hakkında / 278
- Dilrabo Jalolovna Kazakbaeva* Ali Şir Nevâyî'nin Tasavvufi Terciiibendi / 284

- Hamidulla Boltaboev* Hacı Abdurauf Fitrat ve Onun ‘Mevlid-i Şerif’ Manzumesi / 289
- Hulkaroy Hamidulla qizi Boltaboeva* Mehmet Akif Ersoy ve Abdurauf Fitrat’ın
Şiirlerinde Bağımsızlık ve Aydınlanma / 293
- Badia Muslixiddinova Mubiddinova* Sayidahmad Vasliy Samarqandiy’nin Hoca
Ubaydulloh Ahrori Vali Hakkında Düşünceleri / 299
- Mahfuza Davronova* Otobiyografik Özelliklerin Şiirde İfade Edilmesi / 303
- Poshsbajon Kenjaeva* Monolog - Hikâyede Türk Kadın Karakterlerin
Sanatsal İfadesi / 308
- Xurshida Nisbonova Yusufjanovna* Kur’an’ın “Haber” Hikâyesi Üzerindeki Etkisi / 315
- Sulaymon Inoyatov* Buhara, İslam Medeniyetinin Merkezlerinden Biridir: Tarih ve
Bugün / 320
- Ziyoda G’afforova* Vabkent’teki Çeşme-i Eyüp Abidesi: Tarih ve Anlam / 325
- Ismat Naimov* Ahmed Daniş’in Tıp, Güzel Sanatlar ve Müziğe Ait Bilimsel Eserlerindeki
İslahatçılık Fikirlerinin Yorumlanması / 330
- Abduvali Abdumutalibovich Yo’ldashev* Saidali Osmanhoca – ‘Yardım’ Derneğinin
Başkanı / 339
- Bekzod Axmedov* Dünya Nazarından Buhara Karakulu / 345

Özbekistan'daki Kırım Tatarları: Sürgün ve Sonrası

Sezai Özçelik*

Giriş

204

Türk boylarından Kıpçak grubunda yer alan Kırım Tatarları ile Karluk grubunda yer alan Özbekler, tarih boyunca sık sık karşı karşıya gelmişlerdir. Özbekler ile Kırım Tatarları arasında bağlantıyı sağlayan en önemli tarihi olay, Sovyet Sürgünü olarak anılan 18 Mayıs 1944'teki Kırım Tatar Sürgünü ya da Sovyet Soykırımı'dır. Kırım Tatarları için seçilmiş travma olarak adlandırılabilir bu soykırım, 150 binden fazla Kırım Tatarı'nın Özbekistan'a gönderilmesi ve çoğunluğu Kırım Tatar kadın, çocuk ve yaşlının hayvan vagonlarındaki yolculuk sırasında ölmesiyle sonuçlanmıştır. SB'nin yıkılmasının ardından Kırım Tatarları'nın anavatanları Kırım'a geri dönmeye başlamaları ve günümüzde 30 binden fazla Kırım Tatarı'nın Özbekistan'da yaşamasıyla bu olayın etkileri sürmektedir (TRT Avaz, 2019).

II. Dünya Savaşı sonrasında Kırım'da tek bir Kırım Tatarı kalmamıştı. Özbekistan'da yaşayan Kırım Tatarları'nın durumu, Kırım'ın Yalıboyundan Özbekistan Çölleri'ne zorunlu göç, sürgün ve soykırım yaşamaları

hakkında bu çalışma bilgi vermeyi amaçlamaktadır. Kırım Tatarları'nın sürgün edilmesinin resmi nedeni, "vatan hainliği, Sovyet halkını imba etme girişimi ve Nazi işgalcileriyle iş birliği" olarak belirtilmiş olsa da asıl gerekçe, *Boğazlar ve Kars gibi Türkiye'nin topraklarını ele geçirmek isteyen Stalin'in Kırım Tatarları'nın Türkiye ile yaşanabilecek çatışmada Kırım'ın stratejik konumundan dolayı bu bölgeyi etnik temizlik yoluyla Rus hakimiyeti altına almaktır.* Sovyet soykırımı, 18 Mayıs 1944 sabah karşı saat 3'te başlayıp üç gün süresince Kırım Tatar nüfusunun tamamının yani 238 bin 500 kişi zorunlu göçe maruz kalmasıyla sonlanmıştır. Kırım Tatar Soykırımı, 13 Nisan 1944 tarihinde SSCB İçişleri Halk Komiseri ve Devlet Güvenliği Genel Komiseri L. Beriya ile Devlet Güvenliği Halk Komiseri V. Merkulov'un imzaladığı talimatname ile başlamıştır. Kırım Tatar Soykırımı'nı sahada uygulayan Kobulov ve Serov'un 22 Nisan 1944 tarihli resmi raporlarında Kırım'da 1 milyon 126 bin 800 kişi bulunmaktaydı. 17-20 Nisan 1940 tarihinde Kızıl Ordu'ya çağrılan Kırım Tatarları'nın erkeklerinin sayısının 20 bin olduğu göz önünde bulundurulursa yaklaşık 218 bin Kırım Tatarı'nın Kırım'dan sürgün edildiği ortaya çıkmaktadır (Gürhan, 2017, 153).

18-20 Mayıs 1944 tarihleri arasında üç gün süren Kırım Tatar Soykırımı sonrası Özbekistan ve Urallar'da özel yerleşim yerlerine zorunlu göçe maruz kalmışlardır. Kırım'ın çeşitli tren istasyonlarında hayvan vagonlarına yüklenen çoğunluğu kadınlar, çocuklar ve yaşlılardan oluşan 191,044 Kırım Tatarı, yolculuk boyunca beslenme, su, barınma, temizlik ve hatta ölümlerini bile gömmeye fırsatı bulmadan haftalarca seyahat etmişlerdir. Kırım Tatarları'nın sağlıksız ve kötü yaşam koşulları ile kötü ve dayanılmaz doğa ve iklim şartları sonucu açlık ve hastalıktan öldükleri bilinmektedir (BBC, 2021). NKVD kaynak-

(* Prof. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Uluyazı Kampüsü, Çankırı, ORCID: /0000-0003-0845-8465. sezaiozcelik@gmail.com, sozcelik@karatekin.edu.tr, <https://www.cstd.org.tr/cv/>

larını araştıran Bugai'ye göre, 187,859 Kırım Tatarı sürgün edilmiş olup büyük çoğunluğu 151,604'ü Özbek SSC'ye sürgün edilmiştir. 8,597 kişi Rusya SSC'de Ural Dağları yakınlarındaki Udmurt ve Mari Otonom Bölgeleri'ne gönderilmiştir. Daha sonraki yıllarda Kırım Tatarları'nın bir kısmı Tacikistan'da Leninbad ve Kırgızistan'da Oş bölgesine yeniden yerleştirilmiştir. Beria'ya gönderilen rakamlar Özbekistan'daki Kırım Tatar sayıları ve yerleşim yerlerini şu şekilde vermektedir: *Taşkent: 56,632, Semerkant: 31,540, Andican: 19,630, Fergana: 16,039, Namangan: 13,804, Kaşkaderya: 10,171, Buhara: 3,983*. Özbekistan'a Kırım Tatar Sovyet Soykırımı sırasında gönderilen Kırım Tatarları'nın Sovyet istatistik rakamlarına göre, büyük çoğunluğu kadın ve çocuklardır. Özbekistan'a sürgün edilen 151,529 Kırım Tatarı arasında 68,287 çocuk, 55,684 kadın ve 27,558'i erkektir. Erkeklerin çoğunluğu yaşlı ve savaşta yer alamayacaklar durumunda olanlardır (Williams, 2002: 334-336). Özbekistan, Sibiry ve Urallara vardıkları zaman "özel yerleşim merkezleri"nde (Rusça *spetsposeleniye*) özellikle merkezi ve yerel yöneticilerin olumsuz propagandaları yüzünden yaşama koşullarının kötü olmasından ölümler devam etmiştir. Özbek halkı ve Özbekistan'da yaşayan diğer azınlık halkları, Kırım Tatar Sovyet Soykırımı'nın ilk yıllarında Moskova'daki Sovyet yöneticilerinin düşmanlaştırma, ötekileştirme ve şeytanlaştırmandan dolayı Kırım Tatarları'nın yaşamlarını zorlaştırmışlardır. Temel gıda maddelerinin dağıtımından barınma ihtiyaçlarının giderilmesine kadar birçok alanda zorluk yaşayan Kırım Tatarları, 1956 yılında Nikita Hruşçov'un (Kruşçev) yumuşama politikaları sonucu, Kırım Tatar Milli Hareketi (KTMH) Özbekistan'da doğmuştur. 1956 yılında Yüksek Sovyet Prezidyumu'nun 494 no'lu Kararnamesi ile özel yerleşim rejimi kaldırılmış olsa da Kırım Tatarları, her ay bağlı oldukları kayıt ofisine giderek orada bulduklarının bir göstergesi olarak imza atmak ve adres değişikliği olduğunda bildirmek zorundaydılar. (Aydın, 2022: 10).

Özbekistan'da Sürgün Sonrası Kırım Tatarları'nın Durumu

Kırım Tatar Sovyet Soykırımı'nın başladığı 1944 yılından 5 Mart 1953 Stalin'in ölümüne kadar geçen sürede, Kırım Tatarları Özbekistan'da Sovyet baskı rejimi altında yaşamaya devam etmişlerdir. Bu soykırımın mimarı olan Stalin'in ölümünün ardından SB Komünist Partisi Genel Sekreteri olan Hruşçov (Kruşçev) ilk olarak Rus-Ukrayna dostluğunun simgesi olan 08 Ocak tarihli Pereyaslav Anlaşması'nın 300ncü yıldönümünde 19 Şubat 1954 tarihinde aldığı karar ile Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlı olan Kırım Özerk Cumhuriyeti'ni bu Sovyet Cumhuriyeti'nden ayırdıktan sonra doğup büyüdüğü Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlayan kararnameyi imzalamış ve Kırım'ın hukuki statüsünü değiştirmiştir (Özçelik, 2018). Kırım Tatarları açısından bir başka önemli tarihi gelişme, Kruşçev'in SB üst yasama organı olan SSCB Yüksek Sovyet Başkanlığı tarafından kabul edilen 135/142 sayılı ve 28 Nisan 1956 tarihinde kararını imzalamasıdır. Savaş Döneminde Sürgün Edilmiş Kırım Tatarları, Balkarlar, SSCB Vatanadaşı olan Türkler, Kürtler, Hemşinliler ve Ailelerinin Özel İskâna Tabi Tutulmalarıyla İlgili Sınırlamaların Kaldırılmasına Dair kararına göre, Kırım Tatarları'nın sürgün edildikleri yerlerden çıkış yasağı kaldırılarak Kırım hariç Sovyet topraklarından herhangi bir yere yerleşmeleri serbest bırakılmıştır. İkinci pozitif karar, Kırım'a yerleşmeler bile Kırım Tatarları Yeşil Ada Kırım'ı serbestçe ziyaret etme hakkı kazanmalarınıdır. Fakat, sürgün sırasında el konulan malların geri verilmeyeceğinin belirtilmesi, Kırım'a dönüş önünde en önemli yasal engeli oluşturmuştur (Görgen, 2022: 293).

1956 sonrası yaşanan Kruşçev (Hruşçov) yumuşama dönemiyle birlikte Kırım Tatarları'nın uluslaşma süreci temelde Özbekistan'da başlamıştır. Tarihsel yurtları olarak gördükleri Kırım'a dönüşü, uluslaşma sürecinin temeli yapan Kırım Tatarları için seçil-

miş travma olan Kırım Tatar Sovyet Soykırımı yani Kırım Sürgünü, ortak trajedi olarak kullanılarak Kırım Tatar ulusunun oluşma süreci başlamıştır. Kırım Sürgünü gibi seçilmiş travmayı Kırım'a dönüş ile birleştirerek asgari müşterek yaratan Kırım Tatarları, güçlü bir aidiyet duygusu geliştirmişlerdir. Geçmiş seçilmiş travma Kırım Tatar ulusunu bir arada tutan çimento işlevi görmüş ve bu ortak acı; Kırım Tatar dili, etnik kökeni ve İslam dini gibi unsurlar arasındaki boşlukları yapıştırarak Kırım Tatar ulusal kimliğini oluşturmuştur. Kırım Tatar etnik grubu, atalarına Sovyetler Birliği devleti tarafından yapılmış olan mağduriyeti, seçilmiş travma olarak algılayıp Kırım Tatar kimliğinin temel birleşeni olarak adeta psikolojik DNA gibi nesilden nesile geleceğe taşınıp transfer edilerek kişi ve grubun kolektif kimliğinin parçası haline gelmiştir. Bu seçilmiş travma ile Kırım Tatarları; hikayeler, resimler, fotoğraflar, kültür ve medya aracılığıyla kolektif bellek aktarımı süreciyle geçmişlerini hatırlamakta, anlamlandırmakta ve tespit ettikleri şekilde kimlik inşası sürecinde kullanılmaktadırlar. Bu tarihsel olay, Kırım Tatar kolektif belleğindeki seçilmiş travma olarak Kırım Tatar kimliğinin inşasında kuvvetli etkiye sahiptir. Kolektif belleğin kuşaklar arası ve cinsiyetler arası aktarımında Kırım Tatarları için önemli ve gerekli olan bayrak, marş, mit gibi kültürel semboller kimlik oluşturma süreci için önemlidir. Kırım Tatarları arasında gelenekselleşen *derviza* yani "güz bayramı" ya da "bereket bayramı" Kırım Tatar Sovyet Soykırımı ile Kırım'dan Özbekistan'a taşınmıştır. SSCB döneminde siyasal simge haline gelen derviza şenlikleri milli unsurlar taşıdığı gerekçesiyle Sovyet askerleri ve polisleri tarafından basıldığı ve dağıtıldığı bilinmektedir. Örneğin, 21 Nisan 1968'de Özbekistan'ın Çirçik şehrinde Kırım Tatarları'nın Derviza şenliği askeri kuvvetler ve polis tarafından basılarak 300 kişi tutuklanmıştır (Ersoy, 2015: 280).

Orta Asyada özellikle Özbekistan'da yaşayan Kırım Tatar topluluğu arasında Kı-

rım'a geri dönüş beklentilerinin boşa çıkmasından kaynaklanan gerilim, 1968 yılında Özbek SSR'nin başkenti Taşkent'in otuz kilometre kuzeydoğusunda, Çaktal dağlarının eteklerinde yer alan Çirçik şehrinde doruğa çıkmıştır. Çirçik, sürgün sonrasında büyük bir Kırım Tatar nüfusunun yerleştiği orta büyüklükte sanayi şehriydi. Bu şehirdeki büyük fabrikalarda çalışan Kırım Tatar fabrika işçilerinin huzursuz olmalarıyla ilk kitlesel muhalefet hareketi doğdu. Görgü tanıklarına göre, komşu özel yerleşim yerlerinden gelen birkaç bin Kırım Tatarı, 21 Nisan 1968'de Lenin'in doksan sekizinci doğum gününü kutlamak için bu şehre gelerek Çirçik merkez parkında bir araya gelmişti. Birçok Müslüman ve Türk Sovyet halkı gibi Kırım Tatarları da Lenin'i Kırım Tatar ulusunun destekçisi ve ulusal kahraman olarak görmekteydi. Ayrıca gelecekteki Mayıs ayındaki Tepreş festivali de Kırım Tatarları'nın bir araya gelmesi için vesile olmuştu. Sovyet yetkililer tarafından masum görüldüğü için izin verilen bu toplantı, kısa sürede Kruşçev (Hruşov) tarafından kabul edilen son kararnamenin yetersizliği ve Kırım Tatarlarına yapılan haksız baskılara karşı protestoya gösterilerine dönüştü. Sovyet yetkililer, protestocuları hızla tutuklamak için harekete geçti. Miting genişleyip yayıldıkça MVD (İçişleri Bakanlığı) ve para-militer askeri birlikler, çevre şehirlerden Çirçik'e gönderildi. Polis birimlerinin göz yaşartıcı sprey, cop ve yüksek basınçlı hortumlar kullanarak Kırım Tatarları'na saldırıp 300'den fazlasını tutukladı. Bütün bu tutuklamalara karşın Kırım Tatar gösterileri Bekabad, Andican, Fergana ve Taşkent gibi diğer Özbek kentlerinde de yapıldı (Williams, 2015: 127).

1968 yılı küresel düzeyde Prag Baharı ile Çekoslovakya'da demokratik değişim için Çekler ve Slovakların protesto gösterilerine tanıklık etmişti. Ukraynalı Sovyet İnsan Hakları Savunucusu, Pyotr Grigorenko Çek lider Dubçek'e kişisel mektup yazarak Sovyet müdahalesine karşı ülkesini savunmasını istemişti. 1968 Çirçik kitlesel gösterileri son-

rası 1969 yılında yapılan mahkemeye Grigorenko, 7 Mayıs 1969 Taşkent'te katılmak için hareket ettiği sırada KGB tarafından "anti Sovyet ajitasyon ve propagandası suçlamasıyla tutuklanarak Ekim ayına kadar Özbekistan KGB merkezinde tutulmuştu. Kırım Tatar dostu olan Grigorenko, Albay Doktor Lunts tarafından paranoid şizofren teşhisi koyularak Chernyakhovsk hapishane hastanesine konulmuştu. Kanunsuz tutuklamalara karşı iki hafta süreyle açlık grevinde bulunan Grigorenko, hapishane yetkilileri tarafından zorla beslenmişti. 17 Ocak 1971 yılında "Görüşler eldiven gibi değildir, onları kolayca değiştiremezsiniz" diyerek görüşlerinin değişip değişmediği sorusuna cevap veren Grigorenko, Sovyet muhalefetine dünyada tanınan yüzü olarak Kırım Tatarlarına ve özellikle Kırım Tatar lideri Mustafa Abdülcemil Kırımoglu'na her türlü desteği vermişti (Karaş, 2009).

1966 ve 1967 yılları arasında Kırım Tatar Milli Hareketi (KTMH) açısından Özbekistan'da önemli yıllar olarak tarihe geçti. 1966 SB Komünist Partisi 23ncü Kongresi'ne hitaben yazılan dilekçe 120 bin Kırım Tatarı tarafından imzalandı ve Moskova'ya gönderildi. Bu iki yıl boyunca hemen hemen her gün Kırım Tatar temsilcileri Moskova'da müracaatname ve dilekçeler yoluyla on binlerce imzayı SBKP yetkililerine ulaştırdılar. Bir avuç KTMH temsilcisi arasından Mustafa A. Kırımoglu'nun Sovyet İnsan Hakları savunucularıyla tanışması, 12 Kasım 1967'de ilk mahkûmiyetini tamamlayıp Moskova'ya gitmesiyle oldu. Pavel Litvinov ve Viktor Krasin ile tanıştıktan sonra Batı dünyasında Prof. Dr. Peter Reddaway ile irtibata geçen KTMH ve Kırımoglu, bu sayede Rusça yazılıp Londra'ya kaçırılan dosyalar ile 1968 yılından itibaren Kırım Tatarları hakkında sistematik olarak bilgiyi Batılı başkentlere ulaştırdı (Karataş, 2012: 238-241). 1968'te Kosterin'in 17 Mart günü kutlanan 72. yaş gününe Ukraynalı General Pyotr Grigorenko da katılmış ve Kırım Tatarlarını derinden etkileyen şu konuşmayı yapmıştı:

"Ancak sizin haklarınız hâlâ ayaklar altına alınıyor. Neden? İnanıyoruz ki bunun altında yatan sebep düşmanınızı hafife almanızdır. Sizler dürüst insanlarla mubatap olduğunuzu zannediyorsunuz. Hâlbuki öyle değil! Size yapılanlar yalnızca Stalin tarafından yapılmadı. Stalin'in suç ortakları hâlâ hayatta oldukları gibi, üstelik sorumlu mevkileri de işgal etmekte. Parti ve devlet yönetimine uzlaşmacı bir dildeki ricalarla müracaat ediyorsunuz. Ne var ki, hakkınız olan şey rica değil, talep etmektir. O halde talep etmeye başlayın. Sadece sizlerden kanunsuz şekilde alınan irili-ufaklı şeyleri değil, Kırım Sovyet Sosyalist Muhtar Cumhuriyeti'nin yeniden kurulmasını talep edin!" (Fisher, 2009: 279).

Özbekistan, Kırım Tatar dili ve kültürünün yok olmaması ve Kırım Tatarları'nın Müslüman hayat yaşamasında önemli rol oynamıştır. Kırım Tatarları'nın Özbekistan'da yerleştiği yerleşim yerleri Taşkent, Semerkant, Kattakurgan, Bekabbat, Çirçik, Fergana, Namangan ve Andican gibi şehirler ve kasabalardır. 1989'da Kırım'a dönüş süreci başlayıncaya kadar Kırım Tatarları kendileri gibi Türk ve Müslüman olan Özbeklerle birlikte yaşadıkları için Orta Asya kültürünü etkilemiş ve etkilenmişlerdir. 1944-1990 yılları arasında Kırım Tatarları'nın neredeyse üç kuşağı Özbekistan topraklarında doğup büyümüştü. Bu sebepten Özbekçe'den Kırım Tatar diline girmiş yemek adlarına örnek olarak mantı, samsa, lağman, parvarda, nişalda, sumalâk, şırçay, çakki, zağara (nan), mastava verilebilir (Kurtbilal, 2019). 1936 yılında Kırım'ın Akmescit kentinde kurulan Kırım Tatar Müzik ve Dans Ansambli, Kırım Tatar kelimesinin kullanımı yasak olduğu için Kırım Tatar kültürünün yok olmaması için *Kaytarma* adıyla Özbekistan'da 1957 yılında yeniden faaliyete geçti. *Kaytarma*'nın dışında 1923'te yine Akmescit'te kurulan Kırım Tatar Devlet Drama Tiyatrosu sürgün yıllarında Özbek Devlet Tiyatrosu altında gösteriler yapmıştı. Anavatan Kırım'a döndükten sonra 1989 yılında Kırım Tatar Akademik Müzika-

li Drama Tiyatrosu olarak Kırım Tatar milli kültürünün yeniden canlanmasında aktif rol aldı. Bir başka önemli kültürel gelişme, 1 Mayıs 1957 tarihinde Kırım Tatar dilinde yayın hayatına başlayan *Lenin Bayrağı* gazetesiydi. Haftada iki kere olarak yayına başlayan daha sonra 1965'ten itibaren her gün yayınlanan ve günlük tirajı 23-25 bine ulaşan ilk Kırım Tatarca gazete olması açısından önemliydi. 1980'li yıllarda Özbekistan'da yayınlanan diğer Kırım Tatar dilindeki gazeteler ve şehirler şunlardı: Mübarek şehrinde *Dostluq Bayrağı*, Qaşqadarya şehrinde *Tan* ve Pamuq şehrinde *Bahoristan Aқиqatı*. Bunun dışında *samizdat* olarak adlandırılan Sovyet baskıcı ve totaliter rejim aleyhtarı ve muhalifler tarafından çıkarılan yer altı ve gizli yayınlar bulunmaktaydı. Kırım Tatarların ilk samizdatları 1960'lı yılların ikinci yarısında Özbekistan'da yayın hayatına başlayarak 1987 yılında batıya dört bin beş yüzü ulaştırıldı. Örneğin, 13-14 Nisan 1987'de Özbekistan SSC'nin Yangiyul şehrinde yapılan KTMH Birinci Toplantısı'nda alınan Moskova'ya temsilci gönderilmesi ve gerekirse büyük gösteriler düzenlenmesi kararı, Batı'ya samizdatlar yoluyla ulaştırıldı. 1968 yılında Taşkent Nizami Devlet Pedagoji Enstitüsü'nde Rus Filolojisi Fakültesi'nde Kırım Tatar Dil ve Edebiyatı bölümünün açılması Kırım Tatar kültür hayatının bir başka önemli gelişmesiydi. Kırım Tatar Edebiyat Tarihi, Kırım Tatar Folkloru ve Kırım Tatar dil derslerini okuyan mezunlar, Rusça ve Kırım Tatarca öğretmeni olarak görevler aldılar. 1957'de Özbekistan Yazarlar Birliği içerisinde Kırım Tatar şubesi oluşturuldu. Kırım Tatar edebiyatının canlanma süreci, 1976 yılında Yıldız adıyla edebi derginin Kırım Tatar dilinde hikâyeler, edebi makaleler ve şiirler yanında Kırım Tatar yazar ve şairlerinin biyografilerini yayınlamasıyla milli, politik sosyal ve kültürel işlev görmesiyle devam etti. (Keskin, 2015: 41). Kısaca, Kırım Tatar kimliğinin oluşmasında Özbekistan'da başlayan politik, kültürel ve sosyolojik gelişmeler çok önemlidir.

Vatan Kırım'a Dönüş ve Özbekistan'ın Kırım Tatar Politikası

Son SB Devlet Başkanı olan Mikhail Gorbaçov döneminde başlayan Perestorayka (yeniden yapılanma) ve Glasnost (Açıklık) reform politikaları döneminde 23-24 Temmuz 1987 yılında, Sovyet tarihinde ilk kez Moskova'nın Kızıl Meydanı'nda protesto gösterisi düzenleyenler, Kırım Tatarları olmuştur (Özçelik, 2018: 73).

Sovyet rejimi tarafından konulan Kırım Tatarları'nın Kırım'a dönüş yasağının kaldırılmasının ardından başta Özbekistan olmak üzere eski Sovyet topraklarından Kırım Tatarları anavatanlarına dönmeye başladılar. Günümüzde Kırım'da yaşayan Kırım Tatarları'nın büyük çoğunluğunu Özbekistan'dan dönenler oluşturmaktadır. 1989 yılındaki en son Sovyet nüfus sayımına göre, Kırım Tatarları'nın Özbekistan'daki nüfus sayısı 188,772 olarak belirlenmiştir. 1992 ülke raporuna göre ise toplam nüfusu 21 milyon olan Özbekistan'ın yaklaşık yüzde 4'ünü yani 840 binini Kırım Tatarı oluşturmuştur. 1997 yılında MRGI grubu Özbekistan'da 200 bin Kırım Tatarı kaldığını belirtirken Şubat 2000 yılında Avrupa Konseyi, 30 bin Kırım Tatarı ve Kırım Tatar Milli Meclisi ise Ekim 2000'de 90 bin Kırım Tatarı'nın Özbekistan'da yaşadığını belirtmişlerdir. Russian News Network'un eski SSCB Nüfus Veri ve Trendleri raporuna göre, 1993-1996 yılları arasında Özbekistan'daki Kırım Tatar nüfusu yüzde 2.4 iken 1998-2000 yılları arasında bu oranın yüzde 1.5'a düştüğü gözlemlenmiştir (Canada, 2022).

1995 yılında Orta Asya'da kalmaya devam eden 200 bin Kırım Tatarı'nın 140-160 bin arası Özbekistan'ın sanayi bölgelerinde yaşamaktaydı. Kırım Tatar ailelerinin yüzde 70-80'i parçalanmış olarak Kırım ve Orta Asya'da ikamet etmekteydi. Özbekistan'da yaşayan Kırım Tatar ailelerin hayat şartları Kırım'da yaşayanlara göre 1.5 ile 2 kat arası daha kötüdür. Fakat Kırım'da yaşayanların işsiz olması ve iş bulamaması daha yüksek

olasılıktır. Özbekler için Kırım Tatarları vremenishchiky (minions-köleler) olarak görüldüğü için çalışma hayatında yükselmeleri zor olduğundan yaşam şartlarını geliştiremiyorlardı. Finansal olarak kötü durumda olmaları, Özbekistan'da yaşayan Tatarların Kırım'a anavatanlarına dönüşü önündeki en büyük engeldi. Kırım Tatar Milli Meclisi, Orta Asya'da kalan Kırım Tatarları'nın okul, basın, radyo, kültürel kurumlarının olmaması nedeniyle kimliklerini devam ettirmelerinin zor olduğunu belirtmişti (Williams, 1998: 314). Bütün bu zorluklara karşın Özbekistan'dan birçok Kırım Tatarı Yeşil Ada olarak adlandırıldıkları Kırım'a dönmüştür.

1991 yılının ilk yıllarında Kırım'a dönenlerin birçoğu, Özbekistan'da kalan Kırım Tatarları'nın Yeşil Ada Kırım'a yönelik vatanseverliklerini sorgulamaktaydılar. Uluslararası örgütler ve uluslararası sivil toplum kuruluşları ise Kırım Tatarları'nın Vatan Kırım'a geri dönme konusundaki ciddiyetlerini tartışıyorlardı. Özbekistan hükümeti ise yeni bağımsız olmuş olan ülkelerinde yaşayan Kırım Tatarları'na birçok ayrıcalık verilmiş olmasına karşın ülkelerinden ayrılmaları için bir neden olmadığını düşünüyordu. Özbekistan'da kalan Kırım Tatarları ise Kırım'a dönmek niyetinde olduklarını fakat farklı nedenlerle bunu ertelediklerini belirtmişlerdir. Erteleme nedenleri olarak çocuklarının eğitimleri tamamlamalarını göstermelerine karşın Ukrayna'da eğitimlerinin eşdeğerliğinin-denklikinin kabul edilmemesi bir diğer engel olarak ortaya çıkmaktaydı. Kırım'da iş bulma olanaklarının kısıtlı olması yanında Kırım ekonomisinin kötü durumu da nedenler arasında sayılabilir. Farklı etnik gruplarla evlilikler yapanlar boşandıklarında Kırım'a dönmek zorunda kalıyorlardı. Ailesinde hasta ve bakıma muhtaç yaşlı olanlar ve aile bireylerini yeni kaybedenler de Kırım'a geri dönüşlerini ertelemişlerdi. Ölülerinin mezarlarını geride bırakmak bir anlamda 1944 Kırım Tatar Sovyet Soykırımı'ndaki travmatik anıları tekrar canlandırmaktaydı. Kırım'a dönüşün çek-

me faktörleri yanında Özbekistan tarafında itme faktörleri de bulunmaktadır. İlk faktör, 1989'da Fergana Vadisi'nde Ahıska (Meskhetian) Türkleri'ne karşı şiddet olaylarının olması ve Kırım Tatarlarının "Evinize Gidin" şeklinde uyarılmasıdır. Fergana Olayları'ndan sonra şu slogan sık sık duyulmaktaydı: *Russkii doloj, Tatarskii domoi, Koreetsii Hanoi!*" (Down with the Russians, home with the Tatars, and to Hanoi with the Koreans). Türkçesi Ruslar defolsun, Tatarlar evlerine gitsin ve Koreliler ise Hanoi'ye. İkinci neden, Özbekistan'da Kırım Tatarları'nın kendilerini ikinci sınıf vatandaş görmeleridir. Özbek hükümetinin Özbekistan'ın Özbeklerin olduğu yönündeki uygulamalara örnek olarak 18 Mayıs anma törenlerini engellenmesi ve ayrımcı politikalar izlemesi verilebilir. Özbekleştirme politikaları Kırım Tatarları'nın kendilerini "ev sahibi" değil "misafir" olarak görmelerine yol açmıştır (Uehling, 2004).

Kırım Tatarları'nın Özbekistan'dan ayrılıp vatanları Kırım'a geri dönüşleri önünde politik bürokratik, ekonomik ve sosyal engeller de bulunmaktaydı. İlk olarak, Özbek vatandaşlığını bırakıp Ukrayna vatandaşlığını ve Ukrayna pasaportu almakta güçlükler yaşanmaktaydı. 2001 yılına kadar zorlu süreçlerle gerçekleşmekteydi. Sekiz tane belgeyi farklı kurumlara sunduktan sonra Başkanlık kararnamesiyle Özbek vatandaşlığından çıkılabiliyordu. 2001 yılından sonra Kırım'a dönen Kırım Tatarları, Kyiv'deki Özbek konsolosluğuna giderek daha az zaman, para ve stres yaşayarak Özbek vatandaşlığından çıkabilmişlerdi. İkinci olarak, Kırım'a yaşanan göç dolayısıyla konut, arsa ve emlak sektöründe yaşanan talep artışının yetersiz arz nedeniyle fiyatların artmasına yol açmasıydı. Özbekistan parası Somu'nun Ukrayna parası Grivna ya da Rus rublesine çevrilmesinde yaşanan ekonomik kayıpların beklentinin üzerinde olması ekonomik engellerden biridir. Özbekistan'dan Kırım'a gelirken eşyaların getirilmesi hem pahalı hem bürokratik olarak zor olması geri dönüşü engellemekteydi. Uzun

yıllar Özbek ekmeği yediğini düşünen Kırım Tatarları'nın Özbek misafirperverliği ve dostlukları unutamaması ve Özbek topraklarında yetişen meyve ve sebzelerinin tadını hep hatırlaması dönüş önündeki subjektif engeldir. (Uehling, 2001).

2001 yılına kadar UNHCR (Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği) tarafından Özbekistan ve Ukrayna'nın vatandaşlık yasalarını değiştirmesine kadar geçen sürede Kırım'da yaşayan Tatarlar'ın yaşama şartları çok zordu. 1999 yılı resmi Ukrayna kaynaklarına göre, Kırım'da yaşayan Kırım Tatarları'nın yarısının evi yoktu, yüzde 60'ı işsizdi, yüzde 73'ünün suyu, yüzde 97'sinin ısınma gazı ve yüzde 92'sinin yolu yoktu. 1997 yılına kadar Kırım'da yaşayan Tatarların 108 bini Ukrayna vatandaşlığına sahip olmadığı için sağlık, eğitim, sosyal yardım ve iş bulma hizmetleri ulaşamıyordu ve seçme ve seçilme hakkına sahip değildi. 2009 yılında Kırım'ın nüfusunun yüzde 15'ini Kırım Tatarları oluşturuyordu. (Zaloznaya ve Gerber, 2012: 274).

2004 yılında Kırım'a dönen Kırım Tatarlarının nüfusu yüzde 9'a yani 270 bin rakamına ulaşmıştı. Dönenlerin sadece 16 bini toprak dağıtımından yararlanabilmişti. 1990'da çıkarılan Ukrayna yasasına göre, Kırım yarımadasına dönüş yapan Kırım Tatarları'nın yarısından fazlası Ukrayna vatandaşlık hakkını elde edememişti. Bu yüzden 1998 Ukrayna Parlamentosu Rada ve 1999 Ukrayna Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde oy kullanamamışlardı (Bilener, 2004). Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği rakamlarına göre, 1996 yılı sonunda çoğunluğunu Kırım Tatarları'nın oluşturduğu 250 bin yerlerinden zorla edilmiş kişi, sürgünden sonra Kırım yarımadasına dönmüştür. 1991 yılında çıkarılan Ukrayna Vatandaşlık Kanuna göre, 150 bini otomatik Ukrayna vatandaşlığı ve pasaportu alırken 100 bin kişi ise 2005 tarihi itibarıyla Ukrayna vatandaşlığı almada zorluklar yaşamaktaydı. 28 bin kişi *de facto* (fiilen) vatansız statüsünde Kırım'da yaşa-

malarını sürdürmeye çalışmaktaydı. Kırım'a dönüp Ukrayna vatandaşlığı önündeki en önemli engel ise uzun, bürokratik ve pahalı süreçler sonucu Özbek ya da başka vatandaşlıktan çıktıktan sonra Ukrayna vatandaşlığına geçişin zor olmasıdır. 1996 yılında UNHCR, Ukrayna Hükümeti'nin talebi üzerine 5.3 milyon dolar, Kırım Tatarları'nın Kırım'a dönüş sürecinden yardımcı olmak üzere tahsis etmiştir. UNHCR'in Özbekistan ve Ukrayna hükümetleriyle iş birliği girişimleri sonucu 2001 yılında Ukrayna Vatandaşlık Yasası'nda yapılan olumlu değişiklikler ile Kırım Tatarları'nın yüzde 90'ı Ukrayna vatandaşı olmuştur. (Prokopchuk, 2005).

Kırım'a dönmelerine karşın çoğunluğu Özbekistan'dan gelen Kırım Tatarları'nın Özbek halkı, kültürü ve yaşantısına özlemi de devam etmiştir. Yarım yüzyıl Orta Asya steplerinde yaşayan Kırım Tatarları hem yaşadıkları ülkenin kültüründen etkilenmiş hem o kültürü etkilemiştir. Kırım yarımadasında yaşarken Yalıboyyu Tatarları, Nogaylar ve Tatlar birbirleriyle evlenmeleri az iken Özbekistan'da Kırım Tatarları'nın kimliğini oluşmasında etkili olan Sovyet Soykırımı yani Sürgün Faciası sonucu bu evliliklerin sayısı artmıştır. Taşkent gibi metro sistemi, müzeleri ve restoranları olan Özbekistan'da kozmopolitan şehirlerde yaşayan Kırım Tatarları'nın kültürel altyapısı değişmiştir. Taşkent'te yaşayan Kırım Tatarları'nın birçoğu, Çocukların Dünyası (Detskii Mir) ve GUM Alışveriş Merkezi ya da Çarşı pazarından alışveriş yapan beyaz yakalı çalışanlardı. Rusça ve Özbekçe dillerini de konuşan Tatarlar, Navoi Tiyatrosu'nda oyunları seyredip bale gösterilerini takip etmekteydi. Semerkant'ta yaşayan Kırım Tatarları, çayhane ve Özbek üzümünü hatırlamaktaydı. Markanda adlı Semerkant'taki restoranlardaki Lağman, Özbek pilavı, Özbek mantısı gibi Özbek yemekleri Kırım Tatar mutfağının parçası haline gelmişti. (Williams, 1998: 312; Williams, 2015: 150). Kırım'a dönüşün ilk on yılında hem Özbekistan hem Ukrayna'nın uyguladığı politikalar sonucu, Kırım Tatarla-

rı için zorlu olmuştur. 2014 Kırım'ın işgaline kadar geçen süreçte Kırım ve Ukrayna politik, toplumsal, ekonomik ve kültürel hayatına daha fazla entegre olan Kırım Tatarları için Kırım'ın vatan olma süreci başlamıştır. Fakat Kırım'ın Rusya tarafından bir kere daha işgal edilmesiyle Kırım Tatarları için tekrar mücadele dönemi başlamıştır. Sovyetler zamanında Özbekistan'da başlayan Kırım Tatar Milli Hareketi, Ukrayna devletiyle ortak çalışmalar yaparak Kırım'ın Rusya tarafından işgaline son vermeye çalışmaktadır. 2022 Rusya-Ukrayna Savaşı ise Kırım davasını Kırım Tatarları ve Ukraynalılar için yeni boyuta taşımıştır.

Sonuç

Sovyetler Birliği yıkıldığında Kırım Tatarları için son yüzyılda yaşadıkları üçüncü seçilmiş travma olan 18 Mayıs 1944 Kırım Tatar Sovyet Soykırımı'nın yaralarını sarmak için başta Özbekistan olmak üzere Orta Asya'dan Kırım'a dönüş yeni fırsatlar doğurmuştur. Kırım Tatarları'nın ilk seçilmiş travması, 1783'te Kırım'ın Rus Çarıçesi II. Katerina tarafından ilhak edilmesidir. İkinci seçilmiş travma, 26 Aralık 1917'de Kırım Tatar Milli Kurultayı (KTMK) tarafından ilan edilen Kırım Halk Cumhuriyetinin 23 Şubat 1918'de Bolşevikler'in Kırım'ı işgalinin ardından son bulması ve ilk Kırım Tatar başkanı olan Numan Çelebicihan'ın Akyar'da idam edilmesidir. Üçüncü ve en önemli travma, 18 Mayıs 1944 tarihinde Kırım Tatar Sovyet Soykırımı (KTSS) yani Kırım Sürgünü'nün yaşanmasıdır. Dördüncü travma ise 20 Şubat 2014 Kırım'ın işgalidir (Özçelik, 2015). 2022 Rusya-Ukrayna Savaşı, Kırım Tatarları için yeni travmatik olaydır.

Kırım Tatarları yaşadıkları bu travmatik olaylar sonucu birçok ülkeye göç etmek zorunda kalmıştır. Kırım Tatar diasporası başta Türkiye olmak üzere Özbekistan, Romanya, Bulgaristan, Almanya ve ABD yaşamaktadır. Şüphesiz en çok sorun yaşadıkları yer sürgün edildikleri Özbekistan olmuştur.

Orta Asya cumhuriyetlerindeki yaşantıları zorlu başlayan Kırım Tatarları, Özbekistan'ın bağımsız olmasından sonra Özbek devletinin kurulmasında temel rol oynamış ve Özbek toplumunun gelişiminde pozitif katkıda bulunmuştur. Sovyetler zamanında halkların kardeşliği sloganı üzerinden Özbekler ve Kırım Tatarları barış içinde yaşarken Soğuk Savaş sonrası, bir yandan vatan Kırım'a dönmeyi getirdiği çekme kuvveti diğer yandan Özbekleştirme politikası sonucu Kırım Tatarları'nın "misafir" olarak görülmesinin getirdiği itme kuvvetiyle Kırım Tatarları iki eski Sovyet cumhuriyeti, Ukrayna ve Özbekistan, arasında ikiye ayrılmış gözükmekteydi. Kırım yarımadasını kendi anavatanları gören Kırım Tatarları ise tüm olumsuz şartlara karşın Kırım'a dönmeye devam etmişler ve 2014 Kırım'ın Rusya tarafından işgaline kadar görece barış ortamında yaşamışlardır. Rusya ile Ukrayna arasında kalan Kırım Tatar liderliği, Ukrayna devletinin yanında yer almıştır. 2022 Rusya-Ukrayna Savaşı bu kararın doğruluğunu göstermektedir. Saldırgan Putin yönetimine karşı demokrasi, insan hakları ve özgürlükler konusunda Batı'nın desteğini alan Ukrayna ve Zelenskiy'in yanında yer almak Kırım Tatarları için en doğru karar olarak gözükmektedir.

Kırım'dan sürgün edildikleri kırk beş yıl sonra başta Özbekistan olmak üzere diğer Sovyet topraklarından anavatanları Kırım'a dönen Kırım Tatarları'nın dönmelerini sağlayan Kırım'ın çekme ve Özbekistan'ın itme faktörlerinden daha önemlisi Sürgün ve Kırım'ın Tatar kimliğinin oluşumundaki rolüdür. Aslında 1944 KTSS seçilmiş travma olarak Kırım Tatar milli kimliğinin ve hareketinin temel taşı olmuştur. Sürgünün ilk aylarında 40 bin Kırım Tatarı ölmüştür. Sovyetler için Büyük Vatanseverlik Savaşı olan II. Dünya Savaşı bittikten sonra Sovyet Kızıl Ordusu saflarında savaşmış kol ve bacaklarını kaybedip Sovyet kahramanlık madalyaları ile dönen Kırım Tatar askerlerinin anneleri, eşleri ve çocuklarını Özbekistan'da aramaya

başladığını gören Özbeklerin duygu ve düşünceleri değişmiştir. Özbekler yemeklerini Kırım Tatarları ile paylaşmış, öksüz ve yetim olan Kırım Tatar çocuklarını evlat edinmiş ve dul Kırım Tatar kadınları Hanefi Sünni Müslüman olan Özbek erkekleriyle evlenmiştir. Kırım yarımadası, deniz ve Yalta dağlarının olduğu Yeşil Ada olarak anılan bölge iken Özbekistan Fergana Vadisi dışında kuraklık ve çöl koşullarının olması nedeniyle Kırım Tatarları uyum sağlamakta zorlanmıştı. Fakat buna karşın Özbekistan'ı ikinci vatanları olarak gören Kırım Tatarları, Özbekler ile dostça yaşamışlardır (Williams, 2002: 337).

Sovyet propagandası sonucunda sürgüne uğrayan Kırım Tatarları'na düşmanca davranan Sovyet Kızıl Ordusu'nda savaşım dönen genç ve gazi Kırım Tatar askerinin Özbekleri nasıl değiştikleri şu hikaye ile açıklanabilir: "Cepheden terhis edildikten sonra, madalyalı asker genç karısını ve çocuklarını aramak için Özbekistan'a gelir. Özbeklerin yaşadığı bir köyde isimsiz mezarlarını bulur. Sürgün anlatılarında yerel köylüler, Sovyet vatanının bu savunucusunu kurtarabilecek iken askerinin sevdiklerinin mezarlarına nakletmekten utanırlar. Ancak yerel halk, sürgün edilen Tatarlara daha önce maruz kaldıkları kötü muameleyi affettirmek isterler. Ekmeklerini sürgün olan Kırım Tatarları ile paylaşırlar. İki halkın ortak İslami kimlik duygusunu yeniden vurgu yapacak şekilde iyi komşuluk ilişkileri kurarlar. Kırım Tatarlarının haksız yere ellerinden alınan topraklara geri dönme kararlılığını gören Özbeklerin "Yeşil Ada"daki atalarının evlerini ve mezarlıklarını geri alma yeminlerine Kırım Tatarlarına yardım ederler." (Williams, 2015: 120).

Kaynakça

Aydın Gün, İsmail. (2022). *Kırım Tatarları*, https://www.academia.edu/25803091/K%C4%B1r%C4%B1m_Tatarlar%C4%B1
Bilener, T. (2004). "Ulusal Devlet Olma Sürecinde Ukrayna", E. Büyükkakıncı (ed.), *Değişen Dünya, Rusya ve Ukrayna*, İstanbul: Phoenix Yayınları, 311-343.

BBC. (2021). "Kırım Tatarlarının sürgünü: 77 yıl önce yaşanan trajedi", 18 Mayıs 2021, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-57156224> (Erişim Tarihi: 19.6.2022).

Canada: Immigration and Refugee Board of Canada, *Uzbekistan: Treatment of Tartars [Tatars] and the state protection available to them since 1990*, 19 September 2002, UZB39424.E, available at: <https://www.refworld.org/docid/3f7d4e3531.html> (Erişim Tarihi: 18.06.2022).

Ersoy, İlhan. (2018). "Kırım Tatar Kültürel Kimliğinin Müzik Aracılığıyla Görünümü: Derviza Ritüeli Ekseninde Kırım Ansamblı Performans Analizi", *bilig*, Kış 2018, Sayı 84, ss. 273-299. <http://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/2284-published.pdf> (Erişim Tarihi: 19.06.2022)

Fisher, Alan. (2009). *Kırım Tatarları*, İstanbul, 2009.

Görgen, İ., (2022). "Kırım'ın Jeopolitik Önemi ve Kırım Türkleri" *ODÜSOBİAD*, 12 (1), 283-300. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2252024> (Erişim Tarihi: 18.06.2022).

Gürhan, Şeyma. (2017). "20.Yüzyılın İlk Yarısında Kırım Türkleri ve Sürgünü", Gazi Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Karaş, Ertuğrul. (2009). "Petro Grigorenko", *Türk Yurdu*, Şubat 2009, Yıl 98, sayı 258. <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=2173> (Erişim Tarihi: 19.6.2022).

Karatay, Zafer. (2012). "Kırım Tatar Milli Hareketi ve Sovyet İnsan Hakları Savunucuları", *Emel Dergisi*, Başyazı, ss. 238-241. <https://emelvakfi.org/emeldergisi/kirim-tatar-milli-hareketi-ve-sovyet-insan-haklari-savunuculari/> (Erişim Tarihi: 19.6.2022).

Keskin, Kamelya. (2015). *Kırım Tatar Türklerinin Kültürel Hayatı (XX. Yüzyıl ve Sonrası)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları ABD Yayınlanmamış Doktora Tezi, <http://nek.istanbul.edu.tr:4444/ekos/TEZ/53674.pdf> (Erişim Tarihi: 19.6.2022).

Kurtbilal, Niyar. (2019). "1944 Sürgünü Sonrası Özbek Türkçesinden Kırım Tatar Türkçesine Geçen Kelimeler Üzerine Bir İnceleme", *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, sayı 47, Bahar 2019, 195-227.

Özçelik, Sezai. (2015). "2014 Kırım'ın İşgali Kırım Tatarları İçin İkinci Sürgün ve Dördüncü Travmadır", *QHA*, 22 Aralık 2015. <https://old.qha.com.ua/tr/fikir-yazilari/2014-kirim-in-ısgali-kirim-tatarla->

ri-icin-ikinci-surgun-ve-dorduncu-travmadir/141516/ (Erişim Tarihi: 25.06.2022).

Özçelik, Sezai. (2018). “Rusya’nın Çifte Çevreleme Politikası: Kırım ve Dağlık Karabağ Çatışmaları”, 2. Uluslararası Hocalı Soykırımı ve Bölgesel Güvenlik Sempozyumu, 26-27 Şubat 2018.

Özçelik, S. (2018). “II. Soğuk Savaş ve Kırım’daki Jeopolitik Gambit: Rusya’nın Stratejik Derinliği Bağlamında Kırım’ın İşgali ve Kırım Tatarları”, (Ed.) ORHAN, O. Karadeniz ve Kafkaslar: Riskler ve Fırsatlar: Ekonomi, Enerji ve Güvenlik, İstanbul: TA-SAM Yayınları, 57-75.

Prokopchuk, Natasha. (2005). “Helping Crimean Tatars feel at home again”, UNHCR, 08 June 2005, <https://www.unhcr.org/news/latest/2005/6/42a-710bf2/helping-crimean-tatars-feel-home.html>

TRT Avaz. (2019). “Özbekistan’da Kırım Tatar Sürgünü için anma töreni”, 18 Mayıs 2019, <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avrasyadan/ozbekistan-da-kirim-tatar-surgunu-icin-anma-toreni> (Erişim Tarihi: 16.06.2022).

Uehling, Greta Lynn. (2001). “The Crimean Tatars in Uzbekistan: Speaking with the dead and living

homeland”, *Central Asian Survey*, 20:3, 391-404. DOI: 10.1080/02634930120095385

Uehling, Greta Lynn. (2004). *Beyond Memory: The Crimean Tatars’ Deportation and Return*, New York: Palgrave Macmillan.

Williams, Brian Glyn. (1998). “The Crimean Tatar exile in Central Asia: A case study in group destruction and survival”, *Central Asian Survey*, 17:2, 285-317. DOI: 10.1080/02634939808401038

Williams, Brian Glyn. (2002). “The Hidden Ethnic Cleansing of Muslims in the Soviet Union: The Exile and Repatriation of the Crimean Tatars”, *Journal of Contemporary History*, cilt 37, no. 3, 323-347.

Williams, Brian Glyn. (2015). *The Crimean Tatars: From Soviet Genocide to Putin’s Conquest*, Oxford: Oxford University Press.

Zaloznaya, Marina ve Theodore P. Gerber. (2012). “Migration as Social Movement: Voluntary Group Migration and the Crimean tatar Repatriation”, *Population and Development Review*, The Population Council, Inc. Vol. 38 (2), 259-284. Haziran 2012.

